

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι Μυκηναίοι είναι αρκετά γνωστοί στους ερευνητές, ακόμα και στο ευρύ κοινό. Λιγότερο γνωστές όμως είναι οι πρώιμες πολιτισμικές εξελίξεις που διαμόρφωσαν τις συνθήκες για την εμφάνιση των ανακτόρων τους, των οχυρωμένων ακροπόλεων τους, των μηχανικών έργων τους, των ιεραρχικών κοινωνιών τους και των εγγράμματων γραφειοκρατιών τους. Το παρόν βιβλίο εστιάζει σε αυτά τα διαμορφωτικά στάδια, μεταξύ 1600 και 1400 π.Χ. περίπου, όπως προκύπτουν μέσα από το πρίσμα της αδιάλειπτης αρχαιολογικής έρευνας τα τελευταία τριάντα χρόνια στο Ανάκτορο του Νέστορα στη νοτιοδυτική Πελοπόννησο.

Η ζωή μας παίρνει απρόβλεπτες κατευθύνσεις. Σε αυτό το βιβλίο, προσπαθώ να δώσω στον αναγνώστη μια αίσθηση των εμπειριών ενός αρχαιολόγου, των δικών μου εμπειριών, και του πώς φαινομενικά ασύνδετα κεφάλαια της επιστημονικής μου σταδιοδρομίας με βοήθησαν τελείως απροσδόκητα να δω τη γενικότερη εικόνα. Δεν θα μπορούσα να παρουσιάσω κάτι τέτοιο χωρίς να υιοθετήσω αυτοβιογραφική προσέγγιση, η οποία διατρέχει όλα τα κεφάλαια. Ούτε μπορώ να αποφύγω το πέρασμα από το ένα θέμα στο άλλο, παρόλο που τα θέματα εκ πρώτης όψεως μοιάζουν ασύνδετα. Η πρόοδος της αρχαιολογικής έρευνας δεν είναι πάντα γραμμική. Προσπάθησα να αποτυπώσω την πορεία με σαφήνεια, ώστε ο αναγνώστης να μπορέσει να ακολουθήσει τις ανατροπές και τα σημεία καμπής.

Η έρευνα στην Πύλο δεν αντανακλούσε πάντα συνεπή στρατηγική και ενοποιημένο όραμα ούτε εστίαζε σε ένα μόνο πρόβλημα ή σε μία μόνο περίοδο του παρελθόντος. Αντίθετα, από το 1990 έχουν ξεκινήσει διάφορα ανεξάρτητα ερευνητικά προγράμματα από τα οποία έχουν συγκεντρωθεί σημαντικές πληροφορίες. Κάθε πρόγραμμα έχει κάτι να προσθέσει στην άποψή μας για τη μυκηναϊκή πολιτεία της Πύλου στα πρώιμα στάδια που τη διαμόρφωσαν. Μπορούμε πλέον να τη σκιαγραφήσουμε με πολύ μεγαλύτερη λεπτομέρεια από άλλες πολιτείες της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα, συμπεριλαμβανομένων των Μυκηνών, συσχετίζοντας τα συμπεράσματα από ανασκαφές, εντατικές επιφανειακές έρευνες και επιστημονικές αναλύσεις. Όλα αυτά τα στοιχεία φέρνουν στο φως εκείνους που έζησαν και πέθαναν στην Πύλο, το περιβάλλον που τους προσέφερε καταφύγιο και την οφειλή τους στον πρωιμότερο μινωικό πολιτισμό της Κρήτης.

Θέλω επίσης σε αυτό το βιβλίο να παρουσιάσω στους αναγνώστες τους τρόπους με τους οποίους η αρχαιολογία παράγει γνώση, πώς αυτή η γνώση συσσωρεύεται και πώς η κατανόησή μας γύρω από τα αρχαιολογικά ευρήματα αλλάζει με την πάροδο του χρόνου — και διαμορφώνεται από τις προσωπικές μας εμπειρίες στον ακαδημαϊκό χώρο και στο πεδίο. Είναι αδύνατον να το κάνω αυτό χωρίς να αναφερθώ στον τόπο παραγωγής γνώσης στα πανεπιστήμια, όπου οι φοιτητές εκπαιδεύονται και οι παραδόσεις περνούν από γενιά σε γενιά. Το ίδιο σημαντικά είναι τα κοινωνικά δίκτυα στα οποία ανήκουν όλοι οι αρχαιολόγοι. Οι αναγνώστες συνεπώς θα ακούσουν πολλά για το Πανεπιστήμιο του Σινσινάτι, όπου σπούδασα και πέρασα το μεγαλύτερο μέρος της ακαδημαϊκής μου σταδιοδρομίας, καθώς και για διάφορους συναδέλφους και δασκάλους μου. Το Σινσινάτι άλλωστε έχει αποτελέσει και παραμένει εδώ και έναν αιώνα σημαντικό κέντρο για την παραγωγή γνώσης γύρω από την προϊστορική Ελλάδα, καθώς υπήρξε και έδρα του Καρλ Μπλέγκεν, ενός από τους ιδρυτές του

ΕΙΚΟΝΑ 1.

Ο Καρλ Μπλέγκεν εποπτεύει τις ανασκαφές στο Ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο το 1939.

Με την άδεια του Τμήματος Κλασικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Σινσινάτι. Με την επιφύλαξη κάθε δικαιώματος.

κλάδου της ελληνικής προϊστορίας (βλ. Εικόνα 1). Αν υπάρχουν κάποιοι που έχουν αντιρρήσεις για την προσέγγισή μου, ας έχουν. Δεν θα απολογηθώ, αφού η αρχαιολογική ή ίσως και κάθε ομαδική έρευνα διεξάγεται σε ένα τέτοιο περιβάλλον.

Λίγα λόγια για το τι δεν είναι το παρόν βιβλίο. Πρώτα απ' όλα δεν είναι μια εξαντλητική περιγραφή της πρώιμης μυκηναϊκής εποχής. Τίποτα δεν είναι δεδομένο. Τίποτα δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένο στον τομέα της αρχαιολογίας — είναι σημαντικό να το γνωρίζουμε. Όπως το έθεσε ο προσωκρατικός φιλόσοφος Ηράκλειτος ο Εφέσιος, τὰ πάντα ῥεῖ, και ποτέ δεν μπαίνουμε στον ίδιο ποταμό δύο φορές. Παρ' όλα αυτά, οι πληροφορίες σε σχέση με την

ΕΙΚΟΝΑ 2. Το Ανάκτορο του Νέστορα και τα όρη Αιγάλεω στο βάθος, το όριο ανάμεσα στην Εντεύθεν και στην Εκείθεν Επαρχία του βασιλείου του Νέστορα. Με την άδεια του Τμήματος Κλασικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Σινσινάτι. Με την επιφύλαξη κάθε δικαιώματος.

Πύλο είναι περισσότερο ολοκληρωμένες απ' ό,τι για άλλες θέσεις και γι' αυτόν τον λόγο πιστεύω ότι αποτελεί μια περίπτωση μελέτης που αξίζει να εξεταστεί σε βάθος. Ίσως κάποια μέρα να γίνει το ίδιο και με άλλα σημαντικά μυκηναϊκά κέντρα. Τότε θα έχει έρθει η στιγμή να ξαναγραφεί το εξαιρετικά σημαντικό *Η προέλευση του μυκηναϊκού πολιτισμού* του Όλιβερ Ντίκινσον και να μελετηθεί πιο ολοκληρωμένα ο ρόλος που είχε η επαφή με την Κρήτη στην εμφάνιση των μυκηναϊκών κρατών στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Όταν πήγα για διδακτορικές σπουδές στο Τμήμα Κλασικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Σινσινάτι το 1972, η παρουσία του Καρλ Μπλέγκεν ήταν πολύ έντονη, παρόλο που είχε πεθάνει στην Αθήνα τον προηγούμενο χρόνο.¹ Ο Μπλέγκεν περνούσε

¹ N. Vogeikoff, J. L. Davis & V. Florou (επιμ.), *Carl W. Blegen: Personal and Archaeological Narratives*, Ατλάντα: Lockwood Press, 2015· πρόκειται για την πληρέστερη βιογραφία του Μπλέγκεν και της συνεισφοράς του στην αρχαιολογία, η οποία αναγνωρίστηκε πλήρως το 1965, όταν του

ΕΙΚΟΝΑ 3. Ο όρμος του Ναβαρίνου, όπου ηττήθηκε ο οθωμανικός στόλος το 1827, και το νησί της Σφακτηρίας στο βάθος αριστερά. Με την άδεια του Τμήματος Κλασικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Σινσινάτι. Με την επιφύλαξη κάθε δικαιώματος.

συνήθως την άνοιξη και το καλοκαίρι στην Ελλάδα, σύμφωνα με τους όρους που είχε θέσει στις έξυπνες διαπραγματεύσεις που έκανε το 1927 όταν πρωτοπροσλήφθηκε. Ο Μπλέγκεν ήταν γνωστός σε όλο τον κόσμο, πρώτα ως αρχαιολόγος που χρονολόγησε με ακρίβεια την Τροία του Ομήρου με τις ανασκαφές του στην Τουρκία τη δεκαετία του 1930 και ύστερα ως ανασκαφέας του Ανακτόρου του Νέστορα στην Πύλο της Εποχής του Χαλκού (1939 και 1952–1970). Η ομηρική Πύλος, έδρα του βασιλιά Νέστορα στην *Ιλιάδα* και την *Οδύσσεια*, διέφευγε για πολλά χρόνια από τους ερευνητές που ονειρεύονταν να την ανακαλύψουν. Ο Μπλέγκεν και ο Κωνσταντίνος Κουρουγιώτης, ο διευθυντής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, τελικά την εντόπισαν στον λόφο του Εγκλιανού, κοντά στο σύγχρονο αγροτικό κέντρο

απονεμήθηκε το πρώτο χρυσό μετάλλιο για Διακεκριμένα Επιτεύγματα από το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο της Αμερικής.

της Χώρας και όχι στη σύγχρονη Πύλο, στον διάσημο όρμο του Ναβαρίνου, που υπήρξε τόπος μιας σημαντικής ναυμαχίας για την ελληνική ανεξαρτησία το 1827 (βλ. Εικόνες 2 και 3). Το λιμάνι οικειοποιήθηκε το όνομα τον 19ο αιώνα.

Το 1972 οι συνεργάτες του Μπλέγκεν από την Τροία και την Πύλο ζούσαν ακόμα και έμεναν στο Σινσινάτι, ανάμεσά τους και η στενή φίλη και συνεργάτιδά του, η αρχιτέκτονας Μάριον Ρώσον. Η Μάριον συμμετείχε μερικές φορές σε εκδηλώσεις του Τμήματος Κλασικών Σπουδών και πολλοί από τους παλαιούς φοιτητές του Μπλέγκεν υπήρξαν καθηγητές μου.

Ο Μπλέγκεν θεωρούσε ότι οι ανασκαφές του στην Πύλο είχαν σχεδόν εξ ολοκλήρου δημοσιευθεί. Αυτός και η Ρώσον είχαν συνθέσει ένα μνημειώδες δίτομο έργο για την αρχιτεκτονική του ανακτόρου και για τα ευρήματα από τα κατάλοιπα της καταστροφής του περίπου το 1180 π.Χ. Ένα δεύτερο βιβλίο από τη Μέιμπελ Λανγκ, καθηγήτρια αρχαίων ελληνικών στο Κολέγιο Μπρυκ Μωρ, παρουσίαζε πολλές από τις αποσπασματικές τοιχογραφίες του ανακτόρου, ενώ ένα τρίτο από τον Μπλέγκεν, τη Ρώσον, τον Λόρδο Ουίλλιαμ Τέυλορ και τον Ουίλλιαμ Π. Ντόνοβαν περιέγραφε τις μυκηναϊκές νεκροπόλεις της περιοχής, καθώς και ανακαλύψεις που αφορούσαν περιόδους πρωιμότερες του Ανακτόρου του Νέστορα. Είχε ανακοινωθεί η έκδοση ενός τέταρτου τόμου, της οριστικής δημοσίευσης των πήλινων πινακίδων που έφεραν χαραγμένη τη μυκηναϊκή γραφή (Γραμμική Β), του μεγαλύτερου μέχρι και τώρα αρχείου από την ηπειρωτική χώρα.²

² C. W. Blegen & M. Rawson, *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia I: The Buildings and Their Contents*, Πρίνστον, Νιου Τζέρσυ: Princeton University Press, 1966· M. Lang, *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia II: The Frescoes*, Πρίνστον, Νιου Τζέρσυ: Princeton University Press, 1969· C. W. Blegen κ.ά., *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia III: Acropolis and Lower Town, Tholoi and Grave Circle, Chamber Tombs, Discoveries Outside the Walls*, Πρίνστον, Νιου Τζέρσυ: Princeton University

Η ανακάλυψή του είχε οδηγήσει στην αποκωδικοποίηση αυτής της προαλφαβητικής απεικόνισης της ελληνικής γλώσσας.

Τα επιτεύγματα του Μπλέγκεν όχι μόνο αποδείχθηκαν μνημειώδη, αλλά υπήρξε και απόλυτος στην απόφασή του να τα δημοσιεύσει.

Στην αίθουσα όπου ο Μπλέγκεν και η Ρώσον είχαν συγκεντρώσει τις αναφορές τους υπήρχαν ακόμη οι φωριαμοί με το αρχείο τους όταν έφτασα, αλλά έμοιαζε απόκοσμα άδεια. Σήμερα όλο το κτίριο έχει καταδαφιστεί για να δώσει τη θέση του σε ένα άλλο, σχεδιασμένο από έναν «εμβληματικό» αρχιτέκτονα, στο πλαίσιο μιας πρωτοβουλίας για τον ευρύτερο χώρο του πανεπιστημίου για την οποία η πόλη του Σινσινάτι είναι πολύ περήφανη.³ Το 1972 οι ανασκαφές στην Πύλο ήταν κλειστό βιβλίο, κυριολεκτικά και μεταφορικά, και ο επιβλέπων της διδακτορικής διατριβής μου, ο Τζων Λ. (Τζακ) Κάσκυ, δεν ενδιαφερόταν να το ξανανοιξει. Ο Κάσκυ είχε ταξιδέψει στην Τροία ως υποψήφιος διδάκτορας, αλλά όχι στην Πύλο. Τη δεκαετία του 1950, ως διευθυντής της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, οργάνωσε τις δικές του ανασκαφές στην Αργολίδα, στη Λέρνα, και τη δεκαετία του 1960 μελετούσε την Αγία Ειρήνη, προϊστορικό οικισμό σε μια χερσόνησο της Κέας, ένα προκεχωρημένο φυλάκιο του μινωικού πολιτισμού στο Αιγαίο. Σήμερα πρόκειται για μία από τις γνωστότερες θέσεις της Εποχής του Χαλκού που έχουν ερευνηθεί στην περιοχή του Αιγαίου.⁴ Η Κέα

Press, 1973. Ο μαθητής του Μπλέγκεν Έμμετ Μπέννετ είχε αναλάβει τον τέταρτο τόμο, ο οποίος παραμένει αδημοσίευτος.

³ Τα νέα κτίρια του πανεπιστημίου περιλαμβάνουν δημιουργίες «αστέρων της αρχιτεκτονικής» όπως οι Μάικλ Γκρέιβς, Πήτερ Άιζενμαν και Φρανκ Γκέρυ.

⁴ Ο Κάσκυ ξεκίνησε τις έρευνες στην Αγία Ειρήνη το 1960 και συνέχισε μέχρι τον θάνατό του το 1981. Δώδεκα τόμοι (*Keos I–XII*) και δεκάδες άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά (συμπεριλαμβανομένου του J. L. Caskey, «Investigations in Keos», Part I και Part II) περιγράφουν τα ευρήματά του.

είναι μικρή (μόλις λίγο παραπάνω από 100 τετραγωνικά χιλιόμετρα) και είναι το εγγύτερο νησί των Κυκλάδων στην Αττική και την Αθήνα. Ο Τζακ με κάλεσε να συμμετάσχω στην ομάδα του και η διδακτορική μου διατριβή είχε θέμα τις ογκώδεις λίθινες οχυρώσεις που κατασκευάστηκαν γύρω από την Αγία Ειρήνη περίπου το 1700 π.Χ.

Το Σινσινάτι φημιζόταν τότε, όπως και σήμερα, για τη συνεισφορά των αρχαιολόγων του στη μελέτη της Εποχής του Χαλκού, δύο χιλιετίες (περ. 3200–1100 π.Χ.) πριν από την επινόηση του ελληνικού αλφαβήτου τον 8ο αιώνα π.Χ. Ως φοιτητής μελέτησα την προϊστορία και από τις δύο πλευρές του Αιγαίου Πελάγους, τόσο την ελληνική όσο και την τουρκική, μαζί με τις αρχαίες γλώσσες, τη γραμματεία και την ιστορία — αλλά ποτέ δεν είχα φανταστεί ότι η Πύλος θα είναι το μέλλον μου. Το Ανάκτορο του Νέστορα ήταν πολύ μακριά, τόσο εννοιολογικά όσο και γεωγραφικά — άλλωστε μετά τον Μπλέγκεν «το θέμα εθεωρείτο λήξαν».

Αφού έλαβα το διδακτορικό μου το 1977, ο Τζέρεμυ Ράττερ, πλέον ομότιμος καθηγητής στο Κολέγιο Ντάρτμουθ, μου πρότεινε να μελετήσω την πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο σε μια θέση που λέγεται Κοράκου και δεσπόζει στον Κορινθιακό Κόλπο, κοντά στον Ισθμό. Το 1915 και το 1916 ο Μπλέγκεν είχε μελετήσει αυτόν τον λόφο με τη βαθιά στρωματογραφία, που υπήρξε το θέμα της διατριβής του στο Γέιλ.⁵ Λίγα χρόνια αργότερα, το 1983, ο Τζέιμς Ράιτ από το Κολέγιο Μπρυκ Μωρ ζήτησε από τον Τζων Τσέρρυ, τότε στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ, την Ελένη Μαντζουράνη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και εμένα να τον βοηθήσουμε να οργανώσει ένα μεγάλης κλίμακας διεπιστημονικό ερευνητικό πρόγραμμα που θα εστίαζε στην κοιλάδα της Νεμέας.

⁵ C. W. Blegen, *Korakou: A Prehistoric Settlement near Corinth*, Βοστώνη: American School of Classical Studies at Athens, 1921. Πίστευε ότι επρόκειτο για την τοποθεσία της ομηρικής Εφύρας.

ΕΙΚΟΝΑ 4. Η ακρόπολη των αρχαίων Μυκηνών, όπως φαίνεται από την κοιλάδα της Νεμέας. Στη φωτογραφία διακρίνονται μέλη του Αρχαιολογικού Προγράμματος της Κοιλάδας της Νεμέας κατά τη διάρκεια συλλογής ευρημάτων επιφανείας. Φωτογραφία: J. F. Cherry. Με την άδεια του Τμήματος Κλασικών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Σινσινάτι. Με την επιφύλαξη κάθε δικαιώματος.

Την κλασική εποχή στο ιερό του Δία στη Νεμέα διεξάγονταν πανελλήνιοι αγώνες όπως και στην Ολυμπία, τους Δελφούς και τα Ίσθμια.⁶ Η συμμετοχή μου σε αυτό το πρόγραμμα με βοήθησε να εμβαθύνω στον ομηρικό κόσμο για πρώτη φορά, να βρεθώ κοντά στην πρωτεύουσα του Αγαμέμνονα, του βασιλιά των Μυκηνών, ο οποίος, σύμφωνα με τον κύκλο των ηρωικών επών, είχε οδηγήσει τις ελληνικές συμμαχικές δυνάμεις στην Τροία για να πάρει πίσω την Ελένη.

⁶ Οι πανελλήνιοι αγώνες ήταν ανοιχτοί σε συμμετέχοντες από κάθε ελληνική πόλη. Το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα της Κοιλάδας της Νεμέας των Ράιτ και Ντάμπνυ χρηματοδότησε την έρευνα από το 1983 μέχρι το 1989, συμπεριλαμβανομένων ανασκαφών, εντατικών ερευνών επιφανείας, καθώς και ερευνών πολιτιστικής ανθρωπολογίας και γεωλογίας. Τρεις τόμοι (*Nemea Valley Archaeological Project I–III*) και δεκάδες άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά περιγράφουν τα ευρήματά του.

Τις περισσότερες ημέρες μπορούσα να διακρίνω τους λόφους της Ζάρας και του Προφήτη Ηλία να δεσπόζουν πάνω από την ακρόπολη των Μυκηνών, καθώς οι ομάδες μας βιάδιζαν με δυσκολία μέσα στους αγρούς αναζητώντας νέες αρχαιολογικές θέσεις (βλ. Εικόνα 4). Ο Ράιτ και η Μαίρη Ντάμπνυ συνέχισαν τις ανασκαφές του Μπλέγκεν σε ένα προϊστορικό χωριό με το όνομα Τσουνγκιζα, σε μικρή απόσταση από το πανελλήνιο ιερό. Βρισκόμουν στον παράδεισο καθώς εφάρμοζα το είδος της ανθρωπολογικής αρχαιολογίας που είχα μελετήσει και ονειρευτεί στις μεταπτυχιακές μου σπουδές.

Η «Νέα Αρχαιολογία» και εγώ

Τη δεκαετία του 1970 υπήρχε έντονη διαμάχη ανάμεσα στη «Νέα Αρχαιολογία», η οποία εισηγήθηκε τον εμπειρικό έλεγχο των κοινωνικών και οικονομικών θεωριών μέσω του παραγωγικού συλλογισμού, και τις πιο παραδοσιακές προσεγγίσεις στην προϊστορική αρχαιολογία.⁷ Αργότερα θα αναφερθώ εκτενώς σε αυτήν την αντιπαράθεση. Προς το παρόν αρκεί να αναφέρω ότι οι Νέοι Αρχαιολόγοι συχνά περιφρονούσαν τους αρχαιολόγους των παλαιότερων γενεών οι οποίοι είχαν περάσει τη ζωή τους ορίζοντας αρχαιολογικούς πολιτισμούς — δηλαδή επαναλαμβανόμενα σύνολα παρόμοιων τέχνηργων, χαρακτηριστικά συγκεκριμένων περασμένων εποχών και τόπων. Οι τελευταίοι μάλιστα υποστήριζαν ότι αυτοί οι πολιτισμοί μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να ανιχνευθούν οι μετακινήσεις των πληθυσμών από το ένα μέρος στο άλλο την Εποχή του Χαλκού, δηλαδή οι μεταναστεύσεις

⁷ Αργότερα, τις δεκαετίες του 1980 και του 1990, η Νέα Αρχαιολογία αμφισβητήθηκε με τη σειρά της από μεταμοντέρνες προσεγγίσεις που εστιάζουν στον αναστοχασμό και την υποκειμενικότητα και εξετάζουν τις προκαταλήψεις υπό την επίδραση των οποίων οι αρχαιολόγοι ερμηνεύουν το παρελθόν.

και οι επιδρομές, σε περιπτώσεις όπου ένα σύνολο τέχνηργων έμοιαζε να επαναλαμβάνεται σε μια δεύτερη θέση. Οι Νέοι Αρχαιολόγοι, αντίθετα, προτιμούσαν να διερευνούν τους λόγους για τους οποίους αναπτύχθηκαν οι αρχαίες κοινωνίες, χωρίς να φέρνουν στο προσκήνιο νέους λαούς. Για εκείνους η άποψη ότι οι ιδέες απλώς «διαχέονταν» από το ένα μέρος στο άλλο όπως τα άτομα σε ένα υγρό ή αέριο ήταν απλουστευτική και κακώς διατυπωμένη. Το γιατί ένας δεδομένος ανθρώπινος πληθυσμός ήταν διατεθειμένος να υιοθετήσει καινοτομίες παρουσίαζε μεγαλύτερο ενδιαφέρον και απαιτούσε εμβριθή γνώση των εσωτερικών διεργασιών των αρχαίων κοινωνιών. Οι Νέοι Αρχαιολόγοι αντιμετώπιζαν με σκεπτικισμό τους μελετητές που προσπαθούσαν να εξισώσουν τους αρχαιολογικούς πολιτισμούς με σύγχρονες ή αρχαίες εθνικότητες.⁸

Ο Μπλέγκεν ήταν της παλαιάς σχολής. Το ίδιο και ο Τζακ Κάσκι, ο οποίος δεν έβρισκε τίποτα θετικό στη Νέα Αρχαιολογία. Η Λέρνα, ο προϊστορικός λόφος της Αργολίδας που είχε ερευνηθεί, αποτελούσε ανασκαφή-ορόσημο.⁹ Εκεί ο Κάσκι είχε κατορθώσει να καθορίσει τα στάδια της προϊστορίας στη νότια Ελλάδα, από τη νεολιθική εποχή που χαρακτηριζόταν από την εισαγωγή της γεωργίας και της εξημέρωσης των ζώων, μέχρι την Εποχή του Χαλκού, μια περίοδο διάρκειας δύο χιλιετιών, κατά την οποία κράματα χαλκού αντικατέστησαν τον λίθο στην κατασκευή εργαλείων και όπλων, προτού διαδοθεί ευρέως η χρήση του σιδήρου γι' αυτούς τους σκοπούς στην κλασική Ελλάδα. Οι σημαντικές

⁸ B. G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Κάιμπριτζ: Cambridge University Press, 2006· P. G. Bahn, *Bluff Your Way in Archaeology*, Χόρσαμ, Δυτικό Σάσσεξ, 1989 (η πιο εύκολη εισαγωγή)· C. Renfrew & P. Bahn, *Archaeology: Theories, Methods, and Practice*, Λονδίνο: Thames and Hudson, 2012· όλα αναλύουν την εξέλιξη της αρχαιολογικής σκέψης τα τελευταία πενήντα χρόνια.

⁹ Πιστεύεται ότι ο Ηρακλής είχε σκοτώσει τη Λερναία Ύδρα με τα πολλά κεφάλια σε μια κοντινή πηγή, στον δεύτερο από τους δώδεκα άθλους του.

αλλαγές στον υλικό πολιτισμό της Λέρνας ανάμεσα στη μια φάση του οικισμού και την επόμενη, σύμφωνα με τον Κάσκυ, σηματοδοτούσαν την άφιξη νέων πληθυσμών. Το βασικό του συμπέρασμα ήταν ότι οι Έλληνες πρωτοέφτασαν στην Ελλάδα κατά τα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ.¹⁰

Ήμουν δύσπιστος μεν ως προς τις μεθόδους και τα συμπεράσματα του Κάσκυ, αλλά δεν μπορούσα να καταλάβω πώς ήταν δυνατόν να εφαρμοστεί η Νέα Αρχαιολογία στον κόσμο της Μεσογείου. Οι Νέοι Αρχαιολόγοι, υπό την καθοδήγηση του δασκάλου τους Λιούις Μπίνφορντ, είχαν αναπτύξει ιδέες και μεθόδους σε σχέση με τη δική τους έρευνα στη Βόρεια Αμερική, τη Μεσοαμερική και σε πιο περιορισμένη έκταση τη Μέση Ανατολή — όλα παραδοσιακά («στέκια») των Αμερικανών ανθρωπολόγων-αρχαιολόγων.¹¹ Η Ελλάδα και η Ιταλία, έχοντας μείνει έξω από την εικόνα, παρέμεναν στα χέρια κυρίως των μελετητών της κλασικής αρχαιότητας που υποστήριζαν τις συντηρητικές παραδόσεις.

Ο Κάσκυ αποθάρρυνε τους φοιτητές του από το να παρακολουθήσουν μαθήματα ανθρωπολογικής αρχαιολογίας, παρόλο που από άλλες απόψεις ήταν προοδευτικός. Στη Λέρνα είχε ζητήσει από ειδικούς να μελετήσουν λείψανα ανθρώπινων σκελετών, οστά ζώων και βοτανικά κατάλοιπα. Δεν θεωρούσε ανοησία τις φυσικές επιστήμες, αλλά μόνο τη σύγχρονη αρχαιολογική θεωρία — ιδίως τον ισχυρισμό του Μπίνφορντ ότι μπορούμε να γνωρίσουμε κάθε πτυχή του παρελθόντος, ακόμα και τις αρχαίες

¹⁰ M. H. Wiéncke, «Lerna», στο E. H. Cline (επιμ.), *The Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean (ca. 3000–1000 B.C.)*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 2010.

¹¹ Η γραφή του Μπίνφορντ ήταν εξαιρετικά δυσνόητη, αλλά το 1983 οι Τσέρρυ και Τόρρενς επιμελήθηκαν τις διαλέξεις του στο Σέφιλντ, το Σαουθάμπτον και το Λονδίνο, παρέχοντας έτσι μια πιο ευανάγνωστη εισαγωγή στις απόψεις του (L. R. Binford, *In Pursuit of the Past: Decoding the Archaeological Record*, με τη συνεργασία των J. F. Cherry & R. Torrence, Νέα Υόρκη: Thames and Hudson, 1983).

πεποιθήσεις και δοξασίες, αρκεί να διατυπώσουμε και να εξετάσουμε τις σωστές υποθέσεις. Πιθανότατα θα έβρισκε κάποια από τα συμπεράσματα του παρόντος βιβλίου το ίδιο ανόητα.

Οι αντιρρήσεις του Κάσκυ έκαναν φυσικά τη Νέα Αρχαιολογία περισσότερο ενδιαφέρουσα για εμένα και τους φίλους μου. Αρχίσαμε να διαβάζουμε κρυφά τις δημοσιεύσεις του Μπίνφορντ, και ξαφνικά μια μέρα η Γκλόρια Πίννυ, υπότροφος στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα, πλέον ομότιμη καθηγήτρια στο Χάρβαρντ, άφησε στο γραφείο μου ένα βιβλίο με τίτλο *Η ανάδυση του πολιτισμού* το οποίο είχε μόλις λάβει με το ταχυδρομείο από το βιβλιοπωλείο Blackwell της Οξφόρδης. Συγγραφέας ήταν ο Κόλιν Ρένφριου. Η Γκλόρια ανακοίνωνε: «Αυτό είναι το σημαντικότερο βιβλίο που γράφτηκε ποτέ στο πεδίο σου». Επιτέλους υπήρχε ένας οδηγός για την εφαρμογή της Νέας Αρχαιολογίας στους τομείς που με ενδιέφεραν, αλλά δεν φαντάστηκα ποτέ ότι λίγα χρόνια αργότερα θα εργαζόμουν για τον ίδιο τον Ρένφριου στις Κυκλάδες.¹²

Η ευτυχής αυτή συγκυρία υπήρξε το αποτέλεσμα μιας αλληλουχίας γεγονότων που ξεκίνησαν το 1975 από μια τυχαία συνάντηση στην Αθήνα με τη Ρόμπιν Τόρρενς. Η Ρόμπιν ήταν τότε υποψήφια διδάκτωρ, με επόπτη τον Μπίνφορντ στην Αλμπουκέρκη, αλλά δίδασκε στο Πανεπιστήμιο του Σέφιλντ στην Αγγλία. Σύντροφός της ήταν ο Τζων Τσέρρυ, μεταπτυχιακός φοιτητής στο Πανεπιστήμιο του Σαουθάμπτον, όπου ο Ρένφριου ήταν καθηγητής αρχαιολογίας. Η Ρόμπιν και ο Τζων ταξίδεψαν στη Μήλο ως μέλη μιας διεπιστημονικής ομάδας που είχε ξεκινήσει πάλι τις ανασκαφές στον σπουδαίο προϊστορικό οικισμό της

¹² Το *The Emergence of Civilisation: The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.*, Λονδίνο: Methuen, 1972 βασίστηκε στη διδακτορική διατριβή του Ρένφριου για το Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ, με τον τίτλο «Neolithic and Bronze Age Cultures of the Cyclades». Ο Ρένφριου έχει πλέον αποσυρθεί από την έδρα Αρχαιολογίας Ντίσνεϋ και τη θέση του διευθυντή στο Ινστιτούτο Αρχαιολογικής Έρευνας ΜακΝτόναλντ του Καίμπριτζ.

Φυλακωπής, ο οποίος είχε μελετηθεί τελευταία φορά από μέλη της Βρετανικής Σχολής Αθηνών το 1911. Ο Ρένφριου με κάλεσε στη Μήλο για να μελετήσω την προϊστορική κεραμική από τη Φυλακωπή, μετά από σύσταση του Τζων. Φυσικά, ήμουν παραπάνω από πρόθυμος να δεχθώ.

Η εντατική επιφανειακή έρευνα φτάνει στην Ελλάδα

Ταυτόχρονα με τις ανασκαφές στη Φυλακωπή, ο Τσέρρυ μελετούσε την ιστορία της κατοίκησης και της χρήσης γης στη Μήλο με μια τεχνική νέα τότε για την Ελλάδα: την «εντατική έρευνα επιφανείας».¹³ Αυτός και η ομάδα των φοιτητών του περπατούσαν συστηματικά στους αγρούς σε τυχαία επιλεγμένα τμήματα του νησιού, ελέγχοντας την επιφάνεια του εδάφους για τυχόν αρχαία όστρακα κεραμικής, λίθινα εργαλεία και τοίχους. Με τον τρόπο αυτόν μπορούσαν να καταγράψουν πού ζούσαν οι άνθρωποι στο παρελθόν και να εντοπίσουν τυχόν σχήματα που απαιτούσαν ερμηνεία. Γιατί ο πληθυσμός της Μήλου κάποιες φορές ήταν διασκορπισμένος σε μικρές σχετικά κοινότητες; Γιατί σε άλλες εποχές συγκεντρωνόταν (σχηματίζοντας πυρηνικούς οικισμούς) σε μεγαλύτερες πόλεις; Ανακάλυψαν πως, όταν την Εποχή του Χαλκού οι επαφές με την Κρήτη και την ηπειρωτική χώρα υπήρξαν περισσότερο εντατικές, η μοναδική πόλη ήταν η Φυλακωπή. Είχε ο πληθυσμός συγκεντρωθεί εκεί για προστασία; Για να είναι κοντά στα κέντρα εξουσίας; Για να συμμετέχει στο εμπόριο με τον έξω κόσμο;

¹³ Τα αποτελέσματα της έρευνας του Τσέρρυ στη Μήλο αποτυπώνονται στο πρώτο βιβλίο του Ρένφριου για τη Μήλο, το *An Island Polity: The Archaeology of Exploitation in Melos*, Καίμπριτζ: Cambridge University Press, 1982, το οποίο επιμελήθηκε μαζί με τον γεωγράφο Μάλκομ Ουάγκσταφ. Επηρέασε βαθιά την εξέλιξη της αιγαιακής προϊστορίας παρέχοντας ένα κοινωνικό επιστημονικό πλαίσιο για τη μελέτη περιοχών της Ελλάδας.

Το μέγεθος των πληθυσμών και η κατανομή τους στο τοπίο ήταν ζωτικής σημασίας για την εφαρμογή της Νέας Αρχαιολογίας στην Ελλάδα από τον Ρένφριου. Αφού ο Τσέρρυ ολοκλήρωσε την έρευνά του στη Μήλο, συμφωνήσαμε να υποβάλουμε σε έλεγχο μερικά από τα συμπεράσματα στα οποία είχαν καταλήξει αυτός και ο Ρένφριου γύρω από την εμφάνιση της κοινωνικής και πολιτικής πολυπλοκότητας στο Αιγαίο, διεξάγοντας μια παρόμοια εντατική έρευνα στην Κέα, την οποία ξεκινήσαμε το 1983.¹⁴ Περίπου την ίδια εποχή ο Ράιτ μας ζήτησε να ερευνήσουμε τις κοιλάδες γύρω από το ιερό του Δία στη Νεμέα, καθώς και τα στενά που οδηγούσαν στις Μυκήνες.

Στη γη του βασιλιά Νέστορα

Η Πύλος μπήκε τελικά στη ζωή μου το 1989, όταν ολοκληρώναμε την εργασία μας στη Νεμέα. Τότε δεν είχα καμία διάθεση να κάνω ανασκαφές εκεί. Οι Τζέιμς Ράιτ και Τζέρεμυ Ράττερ είχαν σκεφτεί να σκάψουν εκεί μετά τη Νεμέα. Αντίθετα, πήγα στην Πύλο μαζί με τον Τζων Τσέρρυ, τη Σούζαν Άλκοκ και την κόρη του Τζων, την Κέριντουεν, για να δούμε αν αξίζει να γίνει έρευνα επιφανείας. Μας ενδιέφερε να ανακαλύψουμε νέες αρχαιολογικές θέσεις στην περιοχή και να συγκεντρώσουμε λεπτομερείς πληροφορίες για θέσεις που είχαν αναφέρει άλλοι παλαιότερα. Ο οικισμός γύρω από το Ανάκτορο του Νέστορα αποτελούσε σημαντικό στόχο, όπως και οι πόλεις που είχαν υπάρξει πρωτεύουσες επαρχιών στο βασίλειο του Νέστορα τον 13ο αιώνα π.Χ.

Από τότε δεν έχω λείψει ποτέ για μεγάλο χρονικό διάστημα από την Πύλο. Μετά την εντατική έρευνα υπό τον τίτλο Περιφερειακό Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Πύλου (1991–1996), έγιναν

¹⁴ Με τον Τσέρρυ εξετάσαμε τη διάταξη των οικισμών και τη χρήση της γης στην Κέα σε συνεργασία με τη Μαντζουράνη (*Landscape Archaeology*).

προσπάθειες για αναδιοργάνωση και μελέτη των ευρημάτων των ανασκαφών του Μπλέγκεν (1997–2011), για ανασκαφές σε συνδυασμό με την τοποθέτηση νέου στεγάστρου πάνω από το Ανάκτορο του Νέστορα (2011–2013) και πιο πρόσφατα για ανασκαφές μεγάλης κλίμακας στην ακρόπολη και τους κοντινούς οικισμούς και νεκροπόλεις (2015–2023).¹⁵

Οι ανακαλύψεις από τις ανασκαφές του ίδιου του Μπλέγκεν είχαν τόσο μεγάλο αντίκτυπο στη μελέτη της Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα που πλέον η Πύλος συνδέεται στη βιβλιογραφία με τις Μυκήνες και την Κνωσό. Ποιος φοιτητής φαντάζεται ότι θα έχει κάποτε την ευκαιρία να μελετήσει μια τόσο διάσημη αρχαιολογική θέση, πόσο μάλλον να ανακαλύψει θησαυρούς σαν αυτούς που βρήκαν ο Ερρίκος και η Σοφία Σλήμαν στις Μυκήνες; Κι όμως, αυτό ακριβώς συνέβη την πρώτη μέρα της ανασκαφικής περιόδου μας το 2015 και ξανά την πρώτη μέρα των ανασκαφών μας το 2018, και αυτοί οι θησαυροί — ο τάφος του «Γρύπα Πολεμιστή» και δύο μέχρι τότε άγνωστοι μνημειώδεις θολωτοί κυψελοειδείς τάφοι — παρείχαν πολλή «τροφή» για το παρόν βιβλίο. Αυτό το νέο υλικό αλλάζει, και ίσως συνεχίσει να αλλάζει, με πολλούς τρόπους την κατανόησή μας για τις απαρχές των μυκηναϊκών κρατών.¹⁶ Ο Μπλέγκεν τελικά δεν τα είχε ανακαλύψει όλα.

¹⁵ Στο Περιφερειακό Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Πύλου είχα ως συνεργάτες τους Τζων Μπέννετ, Σύνθια Σελμερντάιν, Γιάννο Λώλο, Σούζαν Άλκοκ και Έμπερχαρντ Ζάνγκερ. Η Σάρον Στόκερ επέβλεψε την αναδιοργάνωση των ευρημάτων του Μπλέγκεν, εκπροσώπησε το Σινσινατί στις ανασκαφές για το στέγαστρο, σε συνεργασία με το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού, και τώρα συνδιευθύνει τις ανασκαφές στην Πύλο μαζί μου.

¹⁶ Σε αυτό το βιβλίο χρησιμοποιώ τον όρο κράτος για να αναφερθώ στις σύνθετες πολιτικές οντότητες που εμφανίστηκαν την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη νότια Ελλάδα. Τον 13ο αιώνα π.Χ. τα ανάκτορα υποστήριζαν πλέον εγγράμματα γραφειοκρατίες, καθώς και στρατούς, στόλους, εξειδικευμένους τεχνίτες και εξαρτώμενους εργάτες, υπό τον έλεγχο αριστοκρατικών